

ДИТИНА І СМЕРТЬ В ІТАЛІЙСЬКОМУ ЖІНОЧОМУ АВТОБІОГРАФІЧНОМУ РОМАНІ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ

Олександра Рекут

Київський національний лінгвістичний університет

Запропоноване дослідження демонструє неможливість розмежування концептів буття та небуття на матеріалі романів Д. Мараїні "Багерія" та С. Верди "Біль подолано". Синкретизуючою категорією взаємопроникнення потойбіччя та посеїбіччя у романах є загроза смерті в дитячому віці. Страх смерті, який періодично межує з потягом до смерті, набуває у романних текстах найрізноманітніших форм вираження, що створює широке понятійне тло на позначення концепту Танатосу.

Ключові слова: автобіографія; Танатос; страх смерті; потяг до смерті; смерть дитини; власна смерть; смерть Іншого; маленька стара; видужання; Істина.

Народження і смерть є двома протилежними полюсами людського буття, подолання відстані між якими й творить життєвий шлях кожного. Проте деколи і в літературі, і в житті спостерігаємо зближення цих часових маркерів: скорочення відстані між народженням та смертю. Смерть у відносно молодому віці означає "незавершеність життя" [1, с. 312]. Існує навіть жанровий різновид "передчасно обірвана доля", тобто такі твори, у котрих мова йде про закінчене життя дитини, підлітка, юнака [2, с. 81]. Хоча, всупереч еволюціоністській теорії, сучасні гуманітарні студії ґрунтуються на твердженні про паралельне існування життя та смерті, про їх постійний взаємовплив та обмін, оскільки частки нашого "я" випадають із життя та вмирають щомиті [3, с. 262].

Уявлення про життєвий шлях людини до моменту настання смерті завжди неповне. Саме тому автобіографічний роман є одним із найзручніших жанрових різновидів для висвітлення концептів дитинства та смерті. Дослідник О. Аронсон визначає смерть як "момент зупинки життя, коли ми здатні досягнути "внутрішнє" життя як "зовнішнє", тобто уявити, запропонувати той образ, який і буде репродукцією самого життя" [4, с. 263]. Не можна не погодитись з подібною думкою П. П. Пазоліні про смерть як про останній штрих до зображення життя: "Поки я не помру, ніхто не може бути впевнений у тому, що він мене насправді знає, тобто, що він може наповнити сенсом усе те, що я зробив" [4, с. 278]. Це твердження суголосне пророцькій істині Апокаліпсису про неможливість робити якісь висновки стосовно життя живої людини, яка ще може встигнути і помножити все те позитивне, що вона створила, і збільшити свої минулі помилки [5, Ар. 22:11]. На думку Ж. Батая, суспільство живих – це суспільство тих, кого об'єднує тривожна обіцянка смерті кожного та всіх разом. За Ж. Батаєм, людей не може об'єднувати щось щасливе та світле [6, с. 171]. Так само італійський жіночий автобіографічний роман виходить за межі вузького тлумачення цієї проблеми в межах самих лише італійських реалій, залучаючи до роздумів про смерть у дитячому віці універсальні психологічні та філософські категорії.

Розгляньмо, до прикладу, два романи італійських письменниць, що побачили світ у 90-х роках ХХ ст.: "Багерія" Дачії Мараїні (1993) та "Біль подолано" Сандри Верди (1994), які дуже різні за своєю формою, тематикою, манерою написання тощо.

Авторки романів належать до різних письменницьких генерацій, а відтак мають дуже різні життєві позиції та світогляди. Проте, всупереч усім відмінностям між романми, вони все ж перетинаються в одній точці, створюють деяку схожість між біографіями героїнь та біографіями письменниць, оскільки обидва романи автобіографічні. Спільним для романів Д. Мараїні та С. Верди є загроза близької смерті в дитячому віці, що залишила глибокий слід у психіці та душі письменниць. Смерть у романах зображено як процес помирання, що має тривалий характер та розтягнений у часі. Романи балансують на межі між власними екзистенційними пошуками героїнь, письмом у собі та для себе і бажанням встановити комунікативний зв'язок з Іншим. У пролозі роману С. Верди "Біль подолано" зазначено навіть адресата: роман адресовано усім, хто змушений уживатися в одному тілі разом з раковою пухлиною, а також усім родичам онкохворих, що поділяють з рідними страшний тягар загрози наближення смерті. Роман також спонукає до філософського переосмислення низки важливих екзистенційних питань: пошук сенсу буття, комунікація із собою та з Іншим, подолання страху смерті, віднайдення своєї самоїдентичності, своєї жіночості, намагання самостійно вижити й робити власний вибір, пошук свободи та радості життя. Так само роман Д. Мараїні "Багерія" зображує не лише особисту травму героїні, а спонукає задуматись над скаліченою долею цілої генерації травмованих війною дітей, нагадує про жахи нацизму, які ніде й ніколи не мають бути повторені.

Концепт Танатосу постає у романах домінантою в синонімічному ряді інших слів, що так чи так виражають у романах суголосні поняття на позначення ідеї смерті. Серед таких неповних синонімів подибуємо: "конценграційний табір", "ніч", "мовчання", "тиша", "забуття", "бомбордування", "війна", "закривавлене тіло", "голод", "мафія" (Д. Мараїні "Багерія") та "рак", "злаякісна пухлина", "хіміотерапія", "безпліддя", "лейкемія", "лікарня", "лікарняне ліжко", "коридор лікарні", "самогубство", "лікар", "анестезія", "носилки", "операція", "операційна", "облісіння", "страх", "палата", "зникнення місячних" (С. Верди "Біль подолано"). Окрім зазначених понять, які пов'язані з концептом Танатосу для більшості людей, серед синонімів смерті трапляються слова, зв'язок із цим синонімічним рядом, який стає зрозумілим лише в контексті певної зображеної ситуації або при аналізі індивідуального сприйняття героїнями конкретних подій. Так "хустка" стає аналогом концепту смерті лише двох людей, які асоціюють її з випадінням волосся після хіміотерапії. Таким контекстуальним (випадковим) синонімом стає, приміром, слово "кут", що асоціюється зі смертю в уяві Сандри роману С. Верди "Біль подолано": "Таким чином будь-який кут завжди нагадував мені кут у лікарні й робив нестарпним кути усіх інших стель, тому що всі вони були для мене саме тим кутом; теж саме відбувалося мало не з кожною річчю, з кожним готельним номером, місцем, людиною, думкою" [7, с. 190]. Індивідуальне сприйняття концепту смерті в романі "Багерія" Д. Мараїні постає у вигляді асоціювання Танатосу з "урбанізацією", "німотою", "божевільною кузиною", "сліпими очима вікон" тощо.

Інтрига романів С. Верди та Д. Мараїні цілком позбавлена фабульного інтересу. З перших сторінок обох романів ми дізнаємось, що життя перемагає у боротьбі зі смертю. Так "Багерія" Д. Мараїні розпочинається поверненням родини після закінчення війни з японського концентраційного табору до рідної Італії, на рідну Сицилію. Пережите в концентраційному таборі подано ретроспективно. Хвилювання за долю дівчинки Дачії, її маленьких сестричок та їхніх батьків відсутні. У пролозі до роману С. Верди "Біль подолано" зазначено дистанцію понад десять років між моментом написання роману та одужанням Сандри від ракової пухлини. Позбавлення романів фабульної інтриги звільняє романний простір для реалізації інших

авторських задумів: зображення здатності героїнь до саморефлексії, їх занурення в себе не лише задля самопізнання та аналізу власної життєвої історії, а також задля віднайдення цілющої життєдайної істини, якою конче треба поділитися, яка може стати в нагоді Іншому. Остаточні негачі руйнівної дії в обох випадках передувала моральна перемога над страхом небуття. Отже, справжній перемозі завжди має передувати символічна.

Романи “Багерія” та “Біль подолано” за своєю структурою надзвичайно динамічні, незважаючи на відносно невелику кількість подій, які в них зображено. В обох романах спостерігаємо не лише напружене протистояння концептів дитинства та смерті, а й боротьбу із собою, зі своїми недоліками, зі своєю недосконалістю, з власним штампованим мисленням, з власними комплексами, з неможливістю бути відкритим та сприйнятливим до нового, до змін, навіть негативних, що трапляються в житті. Упродовж шестирічної історії хвороби та видужання героїня роману С. Верди долає шлях не лише від дитини-підлітка до дорослої жінки, а й від духовної незрілості до морального подорослішання. Це досягається подоланням важких не лише фізичних, а й душевних випробувань, що випали на долю Сандри-підлітка. Хвороби, смерті, невідоме лякають лише людину, що не досягла ще належного духовного розвитку. Саме духовне формування, а не перемога над хворобою вважає Сандра своїм головним здобутком, яким і прагне поділитися з Іншим. Проте для віднайдення цієї істини в собі вона рухається до протилежного від усвідомлення блага господнього та очікування потойбічного Раю. Людина сама здатна створити собі рай чи пекло, ще перебуваючи на цьому світі. Сандра зрікається традиційних католицько-буржуазних цінностей, що було нав’язано їй родиною та суспільством. Саме в надмірній вірі в такі ідеали вбачає Сандра коріння свого страху перед хворобою, перед смертю, перед безпліддям: “Мало не від самого народження я забумала своє життя наче стіну побудовану з цеглин цінностей, проєктованих дитячою уявою, закладених під час дорослішання та остаточно зацементованих у підлітковому віці... Очевидні цінності, які мають назву буржуазних, проте саме вони формували всі мої устремління” [7, с. 188].

У текстах обох романів відсутній Бог, а відтак героїні змушені зустрічатися із загрозою смерті сам на сам і віднаходити сили для подолання страху смерті самотужки, користуючись лише власним досвідом та розумом, залучаючи власні душевні сили. Світ без Бога – це світ без потойбіччя, де за межею смерті існує одне величезне “ніщо”, де смерть стає цінцем, останньою точкою відліку часу. В такому світі все конечне, оскільки кожна інтелектуальна істина, кожний інтелектуальний чи духовний здобуток приречені на зникнення разом з біологічною смертю їхнього господаря. Проте Сандру не можна назвати атеїсткою. Вона не зрікається Бога, не заперечує його існування, але й не покладається на Нього, оскільки вважає, що традиційні канонічні уявлення про Господа недостатні, щоб надати сучасній людині сили жити й боротися. Пошук власної істини дається їй також не легко: “Важко, майже не можливо, створити щось нове, замінити новими цінностями старі. Як створити життя відмінне від запрограмованого?” [7, с. 188].

Саме неможливість соціалізуватися, неспроможність самореалізуватися у рамках тих запрограмованих цінностей, про які йшлося вище, провокує небажання продовжувати життя і розуміння смерті як чогось омріяного та бажаного. Усвідомлення Сандрою того факту, що її однолітки реалізували себе як матері, вступили до університетів, чого не змогла зробити Сандра через тривалу хворобу, що почалася ще в підлітковому віці, робить наближення смерті нестрашним, а скоріше жаданим. Перехід від філософської смерті, себто драми свідомості, від метафізики тривоги до метафізики потягу помітив ще Фройд [3, с. 243]. З цього приводу: “Як і

всі інші необхідності, вона (смерть. – О. Р.) може зробитися раціональною, безболісною” [3, с. 248]. Сандра прагне покласти край моральним та фізичним стражданням. Роман – не однонаправлений вектор зятятої боротьби за життя. Після багаторічних поневірянь по лікарнях Сандра вирішила не лікуватися й надає перевагу смерті. Подібний потяг до смерті спостерігаємо також у романі Д. Мараяні “Багерія”. Маленька Дачія порівнює життя у концентраційному таборі з зубом, що завдає болю і якого варто позбавитись: “Після року безперервних бомбардувань, постійного відчуття себе танцівницею на натягнутому над прірвою дроті, я була готова втратити життя, як позбавляються хворого зуба...” [8, с. 14].

У романах Д. Мараяні та С. Верди відсутній не лише Бог, а й Дорослий, Захисник, Розрадник. Ні Дачія, ні Сандра не є сиротами, проте батьків дівчат зображено слабкими, не готовими мужньо зустрічати загрозу смерті, що наближається. Поруч нема жодної іншої людини, яка б перебрала на себе роль Батька, Опікуна, Вчителя, Порадника тощо. Така самотність у боротьбі зі смертю не лише звеличує перемогу та підкреслює нестерпність дитячих страждань, а й доводить можливість віднайти сили жити в собі, не звертаючись до сторонньої допомоги. Образ дівчинки стає образом маленької мудрої старої, якій за кілька років вдалося пережити й пізнати життя та смерть, спуститися в глибини себе й повернутися звідти, віднайти особисті відповіді на одвічні екзистенційні запитання і тривоги людства. Дівчинка Сандра виявляє себе в тексті роману “Біль подолано” сильнішою, мудрішою та дорослішою від власного батька, від лікарів-онкологів, що оточують її. Вона мужньо переживає свій стан, приймає рішучі та тверді рішення, демонструє себе зрілою і дорослою жінкою в моральному та духовному плані, що здатна робити тверезий і правильний вибір.

Передчасне дорослішання ми спостерігаємо й у романі Д. Мараяні “Багерія”. Маленька дівчинка, не відводячи погляду, дивиться в очі смерті, перебуваючи в концентраційному таборі в Японії. Символічним є обрання топосом роману чужої країни. Віддалення від Батьківщини посилює також відчуття самотності й потребу боротися і виживати самотужки. Страх батьків з приводу можливої смерті, що завжди незримо присутня в концентраційних таборах, видається їй виявом дитячості та незрілості. Ось як розмірковує маленька Дачія про обережність батьків розмовляти про жакливу смерть, про ймовірний розстріл, що їм загрожує в присутності дітей: “Я чула як вони (батьки. – О. Р.) балакали в темряві тихо-тихо, проте беззупинно, про це (смерть. – О. Р.)... Десь у глибині душі вони видавалися мені дітьми... Мені дуже кортіло захистити, сховати в собі моїх, таких ще молодих батьків, які так часто задивлялися в небо, проте не бачили, що відбувається у них під ногами” [8, с. 15]. Зміна традиційних родинних ролей. Маленька дівчинка воліє стати матір’ю власних батьків, сховати їх у собі, у своєму лоні від загрози та страху смерті, сховати в небутті, що передує народженню, щоб захистити від небуття, що настає після смерті. Страх зникнення батьків не полишає Дачії і після повернення родини з концентраційного табору: “...мені хотілось би, щоб він (батько. – О. Р.) був моїм сином, якого б я могла завжди утримати в утробі та не відпускати в далекі подорожі, які навіть важко уявити” [8, с. 65]. Досить ранній вияв архетипу Великої Матері. Причиною сміливості Дитини при зустрічі Танатосу є короткий період прожитого життя: Дитина недавно прийшла з небуття, а відтак не лякається в небуття повернутися. Смерть у романі персоніфікована. Дачія ототожнює смерть з власною кузиною, тобто родичкою, кимось близьким, а не далеким, не пізнаним, не зрозумілим. Саме незнання того, що буде поза буттям, а не сама смерть лякає дорослих. Дівчинка показує, що вона мудра: “Смерть та я стали родичами. Я її знала чудово. Вона була мені знайомою, моєю божевільною кузиною, граючись з якою завжди можна очікувати будь-чого: і вияву любові і штурхана, і цілунку, і удару

ножем” [8, с. 9]. Таке родичання, фамільяризація, призвичаєння до смерті відбувається завдяки постійному навідуванню смерті в життя, стиранню межі, демаркаційної лінії між буттям та небуттям, між посеїбиччям та потойбиччям. Дія роману відбувається в Багерії, містечку на Сицилії, а сицилійська ментальність характеризується рівноправним співіснуванням живих і померлих: мертві живуть поміж живих, нікого не лякають, нікому не заважають.

Проблема власної смерті протиставляється у романах проблемі смерті Іншого. Смерть Іншого, особливо коли йдеться про близьку чи дорогу людину, страшніша за власну смерть. Саме таку істину відкривають для себе протагоністки-діти. Як було доведено вище, власна смерть не страшна, а деколи навіть бажана. Набагато складніше прийняти та пережити смерть Іншого. Фобія смерті батьків постійно переслідує протагоністку роману Д. Мараїні “Багерія”: “Коли тато та мама запізнавалися, я мучила себе думками про їхні зранені, роздерті, пошматовані, закривавлені тіла. І не могла заспокоїтись, аж поки не почую їх голосів” [8, с. 29]. Саме думка про смерть Іншого лякає, стає нестерпною, до якої неможливо призвичаїтись. Так смерть Іншого в романі С. Верди “Біль подолано” постає у трьох іпостасях. По-перше, ми бачимо батьків Сандри, що не можуть змиритися з діагнозом дочки та з фактом її можливої смерті. По-друге, більше від власної смерті Сандру лякає її безпліддя, спричинене тривалим лікуванням, а, отже, смерть ще не народженої та навіть не зачатої дитини. По-третє, смерть Іншого набуває у романі узагальнювального характеру. Під Іншим розуміють всіх людей, що померли, помирають чи помруть від раку, як знайомі Сандри, так і всі ті, кого вона особисто не знає. Дізнавшись про смерть незнайомої дівчинки, що перебувала раніше в тому ж самому лікарняному ліжку, де тепер змушена бути Сандра, її охоплює страх смерті Іншого, що виражається у формі ненависті до ліжка, до палати, у психічній неможливості жодної хвилини перебувати в цьому місці: “Як і я цієї миті вона сиділа тут, бачила ті ж самі речі, на які дивлюся я. Що вона бачила останнім?” [7, с. 169]. Думка про те, що в кожному лікарняному ліжку помирають люди та про неможливість знайти в онкологічних лікарнях жодного ліжка без “заплямованого смертю минулого” робить образ смерті всепоглинним, всеохопним. “...помирати в подібних місцях – нормально” [7, с. 170], власна смерть перестає здаватися Сандрі чимось надзвичайним чи винятковим. Страх власної смерті розпочинається в думках про смерть Іншого, безлічі таких Інших, що поділяються між собою не лише ті ж самі лікарняні ліжка та хворобу, а ті ж самі думки та моральні страждання, спричинені страхом смерті. Розчиняючись в думках про смерть Іншого, власна смерть негується, заперечується, а відтак стає нормальним, буденним явищем, стає частинкою життя, яку можна прийняти, з якою можна змиритися. Сандра долає страх лягати в ліжку, де померла дівчинка, що хворіла на лейкемію. Їй спадає на думку молитися за неї, молитися за Іншого, за всіх Інших, що померли від раку. Саме молитва є комунікативним ланцюжком, що поєднує Сандру та Іншого, буття та небуття, життя та смерть.

Мотив смерті Іншого не зникає зі сторінок роману від моменту остаточного видужання Сандри. Вона пригадує людей, які не змогли подолати хвороби, а також знайомих, що померли з інших причин. Потойбиччя періодично втручається в життя. Небуття та буття постійно перетинаються, навіть не буде перебільшенням сказати, що вони ніколи не розлучаються. Деколи небуття виявляє себе сильнішим за буття, адже жодне життя не може уникнути смерті, проте не завжди небуття перетворюється на буття. Так розмірковує Сандра про людей, що пішли в небуття, навіть ніколи не існувавши, про власну дитину, якій ніколи не судилося народитися. Героїня роману “Біль подолано” намагається зрозуміти, чому доля схотіла, щоб

вижила саме вона серед багатьох Інших, яким судилося померти. Яке її призначення, яку місію вона має виконати на Землі, якщо не здатна реалізуватися у материнстві. І мотив смерті Іншого, і проблема власної смерті не зникає ні з думок протагоністки, ні зі сторінок роману після того, як Сандра подолала хворобу. Смерть як свобода, як звільнення від самої себе, від власного безплідного тіла, від потреби щоденно, щохвилино щось вирішувати, розпоряджатися власним життям: “Пригадую, коли була хворою та змушеною терпіти біль, повторювала собі постійно: “скоро все скінчиться.” Звичка заспокоюватися не припинилася й після одужання і через порожнечу, що оточувала мене, я вирішила чекати кінця, смерті. Смерть видавалася бажанішою від такого життя, оскільки поставала у вигляді звільнення від самої себе та від болу потреби щоденно жити. Суїцид? Безумство, на перший погляд, але цілком нормальна річ для того, хто змушений животіти, не сприймаючи певної часточки себе” [7, с. 190]. Сандра відмовляється від суїциду. Натомість вона вчиться жити сьогоднішнім, сприймаючи себе такою, якою вона є: “... я усвідомила, що єдиним можливим сенсом мого буття є сила думки”. Смерть Іншого в романі “Багерія” Д. Мараїні постає як “помирання діда” та “утоплення двоюрідної сестри” [9, с. 4]. До того ж смерть кухні залишається назавжди в очах Дачії, стає часточкою її щоденного життя, її самої.

Роман Д. Мараїні “Багерія” та С. Верди “Біль подолано” – відкриті за своєю структурою, оскільки спрямовані на встановлення комунікативного зв’язку з Іншим, та створені навколо загальнозначущої для людства проблематики зустрічі Дитини та Смерті. Концепт Танатосу постає у романах через ряд неповних та контекстуальних синонімів, що урізноманітнюють понятійне тло проаналізованих текстів. Щоб звільнити прості для вираження суспільно значущих філософських та екзистенційних категорій в обох романах немає фабульної інтриги, а небезпеку можливої смерті подано ретроспективно. Обидва романи не є однонаправленим намаганням усунути загрозу смерті, оскільки страх смерті чергується з потягом до смерті, а головною метою протагоністок є духовне видужання та досягнення моральної зрілості в боротьбі зі смертю. Протагоністки романів є втіленням образу маленької мудрої старої, що виявляється сильнішою та мудрішою за дорослих. Складність боротьби зі смертю посилено відсутністю Бога, Захисника, Порадника тощо та потребою виживати й віднаходити Істину самотужки. Страх смерті постає у романах у двох іпостасях: страх власної смерті та страх смерті Іншого, що є страшнішою від власної. Страх смерті Іншого набуває в романах різноманітних форм: фобія смерті батьків (Д. Мараїні “Багерія”); страх смерті дитини, страх смерті ненародженої дитини, страх смерті Іншого, якого навіть неможливо пізнати (С. Верда “Біль подолано”). Страх смерті не минає навіть після зникнення її загрози й, всупереч життєствердному фіналові романів, надалі існує як констатний супутник людського буття.

1. Історія європейської ментальності / За ред. Дінцельбахера П. Львів, 2004.
2. *Ніколаєв Б.* Наративна стратегія жанрового різновиду оповідання “передчасно обірвана доля” // Дитина і світ: проблеми культурного діалогу. К., 2005.
3. *Бодріяр Ж.* Символічний обмін і смерть. Львів, 2004.
4. *Аронсон О.* Имманентная биография (к концепции “языка реальности” у Пьера Паоло Пазолини) // Автобиография. Тетради по аналитической антропологии. / Под ред. Подороги В. А. М., 2001.
5. *Bibbia della prima Comunione.* Trento, 2005.
6. *Сюрпа М.* Жорж Батай, или Работа смерти // Иностранная литература. 2000.
7. *Verda S.* Il male addosso. Torino, 1995.
8. *Maraini D.* Bagheria. Milano, 1998.
9. *Mannoni F.* A Bagheria sulle tracce degli avi, 1993.

THE CHILDREN AND DEATH IN THE LATE 20TH CENTURY FEMALE AUTOBIOGRAPHICAL NOVELS IN ITALY

Oleksandra Rekut

The article explores the impossibility to make a clear division between the concepts of 'existence' and 'non-existence' based on the novels published in the 1990s: "Bagheria" (1993) by Dacia Maraini and "The Pain is Over" (1994) by Sandra Verda, which differ considerably in form, content, style and some other respects. The authors of the novels belong to different generations of writers and, consequently, hold different life and world views. However, despite all the differences between the novels, they have a point in common since the biographies of the heroines are somewhat similar to those of the authors – both novels are autobiographical. Both novels have an area of common ground – the threat of approaching death in childhood, which left indelible impressions on the state of mind and soul of both writers. Death is depicted as a lengthy and continuous process. The novels try to balance between the existential quests of the young heroines and the desire to establish communication links with someone else. The fear of death, which alternates with the desire to die, acquires various forms of expression in the novels, thus creating a wide conceptual background for the concept of 'Tanatos'.

Key words: an autobiography; Tanatos; the fear of death; the desire to die; the death of a child; one's own death; someone else's death; a precious little girl; recovery; the Truth.